

ОСОБЛИВОСТІ «ЧУЖОГО СЛОВА» В ПОЕЗІЇ О. ІРВАНЦЯ

Інтерпретація твору — це завжди тлумачення того, як цей твір тлумачить інші твори.

Х. Р. Яусс

Постмодерна літературна ситуація характеризується великою увагою до тексту та процесу, що передують його утворенню. Це стає можливим завдяки взаємодії різноманітних культурно-мистецьких феноменів і праці автора та читача, саме тому інтертекстуальне прочитання видається найдоцільнішим у сучасному літературознавстві.

Х. Блум розглядає будь-яку поезію як авторський «акт прочитання» творів попередників, і таким чином інтертекстуальне прочитання стає компетенцією не сучасного читача, а читача-автора. Це явище називається «хибним прочитанням» (*misreading*) і полягає у виборі попередника, ревізії спільного поетичного бачення, висновком якого є постулювання власного поетичного «Я». У цьому процесі творчості попередник виступає у якості другого «я» поета, що вимагає ідентифікації. Творчість (за Х. Блумом) — це «одинокі боротьба проти принципа-попередника, але боротьба, що ведеться в межах світу бачення попередника» [1, с. 27].

Говорити про функціонування інтертекстуальності у творах художньої літератури слід, насамперед відмежувавшись від широкого трактування цього явища Р. Бартом, від його концепції «інтертекстуальності без берегів», оскільки за такого підходу передбачається вільна гра текстів та ігнорується авторська інтенція, тобто інтертекст «не функціонує», а розчиняється в нескінченності текстового простору. Якщо ж розглядати це явище і з боку автора, і з боку читача, у його креативних та рецептивних компетенціях, то відкриваються ширші можливості для спостережень над міжтекстовими взаємодіями, які збагачують твір новими смислами і сприяють глибокому розкриттю творчого задуму [11, с. 11].

Саме завдяки виявленню міжтекстових зв'язків художній текст виявляється «конденсатором культурної пам'яті» (термін Ю. Лотмана), він здатний розкрити глибину для інтерпретації, подвоїти, примножити кількість прочитань. Більшість дослідників тепер приходить до думки, що лише включений в інтертекстуальний простір артефакт є високохудожнім, а багатство міжтекстових зв'язків є мірою змістовності твору. При цьому причетність до культурного простору через інтертекстуальність може бути не лише маніфестацією престижного знайомства автора із досяжним йому семіотичним спадком, а й певною авторською стратегією, спрямованою на досягнення задоволення від читання [11, с. 7].

М. Гловінський подає свою інтерпретацію цього моменту: «Інтертекстуальні посилення — це завжди навмисне посилення, тобто запроваджене свідомо, адресоване до читача, який повинен відчувати, що з тих чи інших

причин автор говорить у цьому фрагменті свого твору чужими словами. А відбувається так тому, що інтертекстуальні посилання є структурним елементом тексту, а ремінісценція лише справою його екзегези, яка свідчить про сферу літературної ерудиції письменника, його літературну культуру» [3, с. 294].

Як зауважують літературознавці В. Будний та М. Ільницький, усі різноманітні інтертекстуальні форми, що вживаються в контексті літературної традиції для збагачення семантики тексту, можна вважати похідними від цитати, яка є віддзеркаленням у мовленні «чужого слова» [2, с. 252]. Особливо цікавим видається мовлення О. Ірванця, у творчості якого здійснюється перегук ознак історичних періодів і мистецтва сьогодення. О. Ірванець — відомий український поет, прозаїк, драматург, сатирик, перекладач, член найяскравішого угруповання 1980-х рр. «Бу-Ба-Бу», яке Н. Білоцерківець охарактеризувала як перше українське постмодерністське угруповання ще в 1991 р.

Метою наукової розвідки є здійснити інтертекстуальне прочитання поезії О. Ірванця та розглянути специфіку цитацій у творі «Юркові, самому собі й Вікторіві. Саме в такій послідовності».

Цитата — від латинського «викликаю, проголошую, називаю» — це більш-менш дослівно наведений у тексті уривок із претексту, яким може бути висловлювання іншого мовця або попереднє висловлювання автора цього ж тексту (автоцитата), що збагачує семантику і виконує інтерсекстуальну функцію. В. Будний та М. Ільницький виділяють цитати передтекстові (епіграф), внутрішньотекстові (цитування мовлення персонажів у авторській мові) і міжтекстові — чужі висловлення, які поділяються на явні та приховані цитати [2, с. 252].

Н. Фатєєва називає цитатою відтворення двох і більше компонентів тексту-донора із власною предикацією, і класифікує їх за ступенем атрибутивності до претексту на цитати з атрибуцією та без атрибуції [9, с. 122]. Х. Арендт зауважує, що сила цитати зосереджується «не в тому, щоб зберегти, але в тому, щоб очистити, забрати з контексту, зруйнувати. Набуваючи форми “фрагментів думки”, цитата має подвійну функцію — переривати виклад “трансцендентною силою” й одночасно концентрувати те, що викладається» [12, с. 57].

Цитата зупиняє лінійний розвиток тексту. М. Ямпольський, аналізуючи думку французького дослідника Л. Женні, зауважує, що властивість інтертекстуальності — це введення нового способу читання, який зруйнує лінійність тексту. Кожне інтертекстуальне відсилання — це місце альтернативи: або продовжувати читання, вбачаючи у ньому лише фрагмент, що є інтегральною частиною синтагматики тексту — або ж повернутися до тексту-джерела. Літературознавець наголошує, що така альтернатива не завжди реалізується. Вставні фрагменти, аномалії, що виникають у тексті, блокують його розвиток, змушують до інтертекстуального читання. На погляд дослідника, це пов'язано з тим, що будь-який «нормальний» наративний текст володіє певною внутрішньою логікою, яка мотивує присутність тих чи інших фрагментів у тексті. У випадку, коли фрагмент не може отримати достатнього мотивування, він і перетворюється в аномалію, яка для свого мотивування змушує читача

шукати іншої логіки, іншого пояснення, ніж те, що можна отримати із самого тексту, тому увага спрямовується в інтертекстуальний простір [12, с. 60]. Завдяки залученню читачем інших кодів, інших текстів цитата отримує своє мотивування і таким чином не лише уводить до тексту інші смисли, але і відновлює порушену лінійність, таким чином М. Ямпольський визначає цитату як фрагмент тексту, що порушує лінійний розвиток викладу й отримує мотивування поза цим текстом.

Варто зауважити, що іноді фрагменту тексту для інтеграції у контекст необхідно залучення двох, трьох, а іноді і більше текстів, тобто перетворення цитати у гіперцитату, яка впорядковує текст і одночасно створює, за висловом М. Ямпольського, «вавилон смислів», що є характерним для феномена інтертекстуальності. Підкреслимо, що іноді ці тексти суперечать один одному і не піддаються об'єднанню у звичайному сенсі.

Текст — це поле смислів, що виникає на перехресті культурної пам'яті автора і читача. При цьому тексту належить не лише те, що свідомо привніс у нього автор, але й те, що вносить у нього читач у своєму з ним діалозі. Цю тезу можна простежити на прикладі лірики О. Ірванця.

Так, поезія «Юркові, самому собі й Вікторові. Саме в такій послідовності», датована 1999 р., будується з інтертекстуальних елементів. Паратекстуальність назви спрямована до культурної пам'яті читача і приховує у собі склад угруповання «Бу-Ба-Бу» — Юрія Андруховича, власне Олександра Ірванця та Віктора Неборака, до яких і звертається автор. Така послідовність зумовлена датами народження поетів. Т.Гундорова у праці «Кітч і література» визначає базові положення групи, наголошуючи на її кітчевості: «Сцена як місце дії, діалогізм як форма драматичного дійства, театралізація як композиція, персонажність, маска і бахтіанство як ідеологія. Постійна метафора для «Бу-Ба-Бу» — маска... Творцем масок по праву став Неборак. Деконструкцією маски, розкладаючи її на кілька іпостасей і поєднуючи її в одну персонажність, займався Андрухович. Деструкцію маски, аж до абсурду, здійснював Ірванець» [4, с. 239].

Вислів «веселий перевізник Харитон» є травестійною алюзією до давньогрецької міфології, у якій Харон — мовчазний перевізник померлих душ через ріку Стікс, тож згадка про нього може вказувати як і на наближення смерті («сорокаріччя дихає в обличчя»), так і на забуття, що хвилює кожного поета.

Буквосполучення «всі бу-ба-бу і шабадабада» сприймаються як сакральні слова на зразок «сезам» чи «абракадабра», у той же час несуть у собі вагоме інтертекстуальне навантаження. Так, назва «Бу-Ба-Бу» стає загальним поняттям і може характеризувати як літературне угруповання, так і принципи, що знаменують творчі погляди його членів — бурлеск, балаган, буфонаду. Буквосполучення «шабадабада» має у собі декілька прихованих смислів: по-перше — автоінтертекст поезії «Короткий лист до Олесі» (з циклу «Листи з Олександрії»):

*шабадабада шабадабада
мужчина і жінка*

*шабадабада шабадабада
двадцять років по тому
напевно і неодмінно
зустрінуться знову
і говоритимуть про
шабадабада шабадабада...* [7, с. 689]

Ця поезія, у свою чергу, має інтертекстуальний зв'язок із відомим кінофільмом французького режисера Клода Лелюша «Чоловік і Жінка» 1966 р. («Un homme et une femme»), а також є алюзією-відповіддю на поезію І. Франка «Лист із Бразилії»: «Сусіди любі! Пише вам Олеся...» [10, с. 226]. Таким чином розгортається діалог між українською і французькою культурами, між двома поезіями та між минулим і сучасністю. Водночас, це буквосполучення є своєрідним евфемізмом, оскільки приховує слова, які автор замовчує («говоритимуть про шабадабада», «мудрішими аж на цілих шабадабада», «абсолютно не шабадабада»), перед нами виступає відкритий для читацького акту творення-дописування текст, що має безліч варіантів рецепції.

По-друге (повертаємося до поезії-присвяти), таку назву має альбом 1998 року (за рік до написання поезії) рок-гурту «Мертвий півень», авторами пісень якого виступають усі троє письменників, тож у цьому випадку «шабадабада» є алюзією сучасної музичної культури, і алюзією творчого проекту, що своє рідним чином знову поєднує Ю. Андруховича, О. Ірванця та В. Неборака.

У рядках *«це лиш антракт! Ще буде друга дія! // це ж наша «La Divina Commedia», згадуючи «Божественну комедію» Данте Аліґ'єрі, автор порівнює життя з театральним дійством і водночас із головним творінням, підкреслює прагнення до пошуку істини в житті (чому присвячена поема Данте). Задля артистичності О. Ірванець влітає у свій текст перший рядок із «Божественної комедії», не вдаючись до перекладу, і в цьому випадку цитата стає первинним засобом комунікації, елементом словника (за Н. А. Фатєєвою): «Nel mezzo del cammin di nostra vita...» («На пішляху свого земного світу...» [6, с. 23]). Думку продовжує інтертекст поезії В. Стуса «Ярій, душе, ярій, а не ридай!» [8, с. 332], однак заклик О. Ірванця пом'якшується внаслідок заміни протиставного сполучника «а» єднальним сполучником «та». Варто зазначити, що цитата В. Стуса перетворюється у гіперцитату, оскільки зазначений твір має присвяту — «Пам'яті А. Г.» — тобто присвячений відомій художниці-дисидентці Аллі Горській, яка загинула в сорокарічному віці.*

Період сорокаріччя власного життя автор окреслює парафразою *«середній вік. Часи середньовіччя»*, протиставляючи цьому *«золоті роки»* — тобто молодість, таким чином порівнює життєвий вік і культурно-історичні періоди розвитку мистецтва і людства в цілому. Завдяки введенню різних за культурним навантаженням і походженням цитат, поєднанню найбільш знакових мистецьких творів поезія О. Ірванця зацікавлює широке коло реципієнтів.

Отже, під час прочитання поезії варто розуміти, що авторська інтерпретація може бути зорієнтована на конкретного реципієнта чи на групу реципієнтів, які розпізнають міжтекстові зв'язки і зрозуміють авторські інтонації, модальні нюанси тексту. Інші читачі можуть просто не помітити цих інтер-

текстуальних відсилань, сприйнявши текст без закладеної в нього системи міжтекстових конотацій. Інтертекстуальність є мірою художньої ваги твору, адже в ній знаходить вираження механізм збереження та нагромадження культурної інформації, що через сполучення з інтертекстом допомагає запобігти вузькому прочитанню, зумовленому художніми особливостями конкретної епохи. Саме це і демонструє творчість О. Ірванця, що апелює до культурної пам'яті різних історичних періодів і сьогодення.

Література

1. Блум, Х. Страх влияния. Карта перечитывания: пер. с англ. / Х. Блум; пер., сост., примеч., послесл. С. А. Никитина. — Екатеринбург: Урал, 1998. — 352 с.
2. Будний, В. Порівняльне літературознавство [підручник] / В. Будний, М. Ільницький. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 241–278.
3. Гловінський, М. Інтертекстуальність / М. Гловінський // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX — початок XXI ст. / упоряд. Б. Бакули; за заг. ред. В. Моренця; пер. С. Яковенка. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 284–309.
4. Гундорова, Т. Кітч і література / Т. Гундорова. — К.: Факт, 2008. — 284 с.
5. Dante Alighieri. La Divina Comedia. / Dante Alighieri. Режим доступу: <http://www.ellibrototal.com/ltotal/?t=1&d=1,3,1,1,1>. Дата доступу: 05.09.2013.
6. Данте, Аліг'єрі. Божественна комедія. Поема / Данте; пер. з іт. Є. А. Дроб'язко. — Харків: Фоліо, 2008. — 608 с.
7. Ірванець, О. В. Сатириконт-XXI / О. В. Ірванець. — Харків: Фоліо, 2011. — 763 с.
8. Стус, В. Вибрані твори / Василь Стус; упор. Дмитро Стус — К.: Смолоскип, 2012. — 872 с.
9. Фатеева, Н. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н. Фатеева. — М.: КомКнига, 2007. — 280 с.
10. Франко, І. Твори: в 3 т. / І. Франко. — Т.1: Поезії. Поеми. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 226.
11. Шаповал, М. О. Стратегії інтертекстуальності та гра свідомостей у сучасній українській драмі: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.06 / М. О. Шаповал. — К, 2010. — 36 с.
12. Ямпольский, М. Пам'ять Тиресия / М. Ямпольский. — М.: РИК Культура, 1993. — 464 с.

Юлія Масарэнка (Мінск)

СУЧАСНЫ БЕЛАРУСКАМОЎНЫ ТЭКСТ ЯК АСНОВА ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКАГА ТВОРА

Мастацкая літаратура на фоне сучасных глабальных змен у соцыуме, на першы погляд, нібыта імкліва і незваротна страчвае свае былыя пазіцыі. Сучасныя вучоныя ўпарта зазначаюць, што «літаратура павінна зноў вярнуць гэтую знікаючую ўвагу да свайго тэксту» [5, с. 79]. І мяркуем, якраз у гэтым, побач з Аўтарам і Рэдактарам-выдаўцом, галоўная роля належыць менавіта вучонаму — Даследчыку-літаратуразнаўцу.

Часам перад літаратуразнаўцамі ставяць найпрост задачы прагнастычнага характару, што нярэдка здараецца і ў беларускім культурным асяродку. На гэты конт сучасная тэорыя літаратуры ў асобе вядомага расійскага прафесара В. І. Цюпы катэгарычна абвешчае, што ў літаратурнай навуцы прагназаваанне